

-
- Jesuit Ratio Studiorum / F. Homann, L. Lukacs, G. Cosentino, ed. Philadelphia : Saint Joseph's University Press, 1999. 95 p.
24. Human Development Indices and Indicators. 2018 Statistical Update. Published for the United Nations Development Programme. URL : hdr.undp.org/en/2018-update_(resource access date : 01.03.2021).
25. Monumenta Paedagogica Societatis Iesu. Nova Editio Penitus Retractata [Textus] : v 7 vol. / ed. L. Lukacs. Romae : Institutum Historicum Societatis Iesu, 1965-1992. Vol. V : Ratio Atque Institutio Studiorum Societatis Iesu 1586, 1591, 1599. 1986. 470 p.
26. Ratio Studiorum : Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти / пер. з лат. Р. Паранько ; пер. з англ. А. Маслюх. Львів : Свічадо, 2008. 252 с.
27. The Jesuit Ratio Studiorum. 400th Anniversary Perspectives / ed. by V. J. Duminuco. New York : Fordham University Press, 2000. 307 p.

* * *

*Год Наталія Володимирівна,
кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри
всесвітньої історії та методики викладання історії
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка*

ІДЕЙНО-СВІТОГЛЯДНИЙ КОНТЕКСТ РЕНЕСАНСНОГО ГУМАНІЗМУ ТА ПРОТЕСТАНТСЬКОЇ РЕФОРМАЦІЇ У РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА (XIV-XVII СТ.)

В умовах докорінного реформування вітчизняної освіти актуалізуються історико-педагогічні дослідження, які стосуються європейських традицій становлення, розвитку й удосконалення особистості. Ці традиції завжди виступали еталоном не лише для Європи, а загалом відповідали духові індустріального й постіндустріального суспільства, відзначалися гнучкістю, здатністю адаптуватися до різних соціокультурних

умов. Сьогодні вони особливо цікавлять нас у зв'язку з прискоренням євроінтеграційних тенденцій у культурній політиці України. Реформування освітньої системи, розробка та здійснення нової стратегії навчання і виховання посилюють увагу до історико-педагогічної проблематики, вимагають глибокого вивчення як вітчизняного, так і зарубіжного досвіду.

Вітчизняні здобутки освіти, її національні традиції та засади досліджені повно й різнобічно (Я. Ісаєвич, С. Кваша, Б. Мітюрюв, Є. Мединський, В. Микитась, В. Нічик, І. Паславський). Менше уваги приділяється світовому, передусім європейському досвіду, хоча його вплив як у минулому, так і в наш час, усіма визнається. З огляду на це хотілося б привернути увагу до цікавого, але маловивченого періоду історії освіти в Європі, який пов'язаний з Відродженням і Реформацією. Саме в даний час закладалися підвалини сучасної освітньої системи європейської цивілізації. Логіка цього процесу, його умови, тенденції, закономірності є надзвичайно важливим і актуальним предметом дослідження, особливо з теоретичної точки зору.

Наприкінці Середньовіччя повною мірою давалися взнаки негативні риси традиційної освіти у Західній Європі: невідповідність запитам часу, відірваність від життя, обмеженість доступу, вузькість програм, відсутність професійної підготовки вчителів, жорстока дисципліна, застарілі методики викладання. Монопольні позиції в цій галузі займала католицька церква. Проте, мислителі й педагоги Відродження розробили нову концепцію виховання, в основі якої лежали ідеї гуманізму, цінності земного життя людини, необхідності її всебічного гармонійного розвитку. У ренесансній виховній тріаді – розумове, фізичне і моральне вдосконалення особистості – освіті належало провідне місце.

На запитання про організаційні форми останньої гуманісти не дали чіткої відповіді. Цілком зрозуміло, що школа у тогочасній формі відповідати їх вимогам не могла, тому вони її більше критикували, ніж займалися розробкою позитивних проєктів. П.П. Верджеріо – один із піонерів ренесансної педагогічної думки – вважав здобуття знань справою індивідуальною, хоча і відзначав певну потребу в законодавстві щодо освіти: «...адже для держави важливо, щоб молодь... була добрих звичаїв... Це буде корисним для суспільства і благом для неї самої» [1, с. 100].

У творах Еразма Роттердамського, М. Монтеня йшлося здебільшого про те, якою школа не повинна бути. Обидва гуманісти не шкодували чорної фарби, змальовуючи жахливий стан освітніх закладів свого часу. «Зайдіть у коледж під час занять. Ви не почувете нічого крім галасу – криків школярів, яких б'ють і криків учителів, очманілих від гніву» [5, с. 211]. Подібною думки був також Еразм, який радив батькам якомога довше тримати дитину вдома. Він наводив багато прикладів жорстокості, бездушності вчителів, цькування новачків, варварських звичаїв школярів [9, с. 276-281].

У той же час нам відомі деякі позитивні міркування гуманістів щодо організації шкільної справи. Так, іспанський мислитель і педагог Х.Л. Вівес був тісніше зв'язаний з практикою викладання. Він брав участь у розробці освітніх програм, створенні «шкіл для бідних», мріяв про оновлену школу, де працюють кваліфіковані кадри, де створена атмосфера доброзичливості й взаєморозуміння, де робиться все для морального, фізичного, естетичного розвитку дитини. У той же час «наставник Європи» Еразм Роттердамський виступав за встановлення ефективного контролю над шкільною діяльністю з боку компетентних органів. І він, і Вівес наполягали на доступності, безкоштовності освіти, громадському піклуванні про неї.

Процес реформування освіти просувався в Європі повільно й на перших етапах, до Реформації, мав значною мірою стихійний характер. Гуманісти виступали здебільшого як носії «теоретичного розуму». Вони переважно викладали при дворах монархів, виховували дітей вельмож. Іноді вдавалося створити нетрадиційні навчально-виховні заклади на засадах гуманізму – такі, наприклад, як «Будинок радості» Вітторино да Фельтре та школа-пансіонат Гуаріно да Верона в Італії. Ці, сучасною мовою, авторські проекти були доступні елітарним колам, залежали від підтримки знаті й виглядали «острівцями в освітньому морі» XV століття.

Проте необхідність змін, пристосування до нових умов господарювання і соціального буття дедалі більше відчувалися громадськістю, мешканцями великих міст – осередків торгівлі й промисловості. Школа поряд із сім'єю починає відігравати роль головного інституту освіти і виховання. Відкривалися школи

абака, де арифметика викладалася з практичним ухилом, що відповідало потребам торгівлі й банківської справи. Намітилася тенденція до юридичної освіти. Дітей прагнули якомога раніше прилучити до господарської діяльності [7, с. 22].

Таку ж тенденцію спостерігаємо в Англії. Тут зазвичай школи відкривали привілейовані особи. Загальна кількість шкіл – кафедральних, монастирських, колегіальних, гільдійських – у 1330-1350 роках досягла понад 400, тобто не менше 10 шкіл у кожному графстві. Фундували школи також заможні купці, корпорації ремісників, муніципалітети. У XV столітті помітно посилювався рух до світської освіти, а навчальні заклади дедалі більше ставали об'єктом громадського піклування. Показовою є історія граматичної школи при соборі св. Павла у Лондоні. Заснував її у 1512 році гуманіст Д. Колет. Вона утворювалася на кошти міської корпорації, а її «патронами, управителями й керівниками», як зазначалося у статуті, стало «найчесніше й найсправедливіше братство мерсерів Лондона». Купці залучалися до планування, субсидіювання та завідування, обирали інспекторів, які здійснювали нагляд за навчальним процесом. Школа мала земельну ділянку і крамницю. Вона підпорядковувалася не церкві, а світським органам влади. Понад 30 років ця школа залишалася єдиним незалежним навчальним закладом Лондона [8, с. 263]. Вона мала найбільшу в усьому королівстві кількість учнів (153 хлопчика) і вчителів. Колет запропонував прогресивну класно-урочну систему організації навчального процесу (у середньовічній освіті вона була відсутня, бо практикувалися лекції і репетиторство), чіткий розпорядок дня, у кожний клас призначався окремий педагог (виникло поняття «вести клас»). Вступ до школи визначався природними даними й рівнем розвитку дитини. Педагоги підтримували зв'язки з батьками. Багато що з практики школи св. Павла стало надбанням освітян XVI століття. Д. Колет зумів, переробивши накопичений досвід, втілити в життя найкращі складові тогочасної шкільної освіти.

Іноді процес реформування йшов по вертикалі, з ініціативи університетських центрів. Так, Оксфорд традиційно об'єднував навколо себе десятки навчальних закладів різного рівня. З кінця XIV століття університет почав відкривати підготовчі відділення (педагогії), які відрізнялися від звичайних публічних шкіл більш

грунтовною науковою підготовкою. В одній із них працював Р. Ешем, відомий теоретик і практик англійського шкільництва, трактат якого «Шкільний учитель» навіть у XX столітті вважався зразковим посібником із мови. Автор запропонував нову організацію навчального процесу, «жвавий і сучасний спосіб навчання рідній мові» [10, с. 199].

Його молодий сучасник, Мюлькастер, вважаючи, що школа при занадто довгому перебуванні в ній дитини, стає «місцем для катування», запропонував скорочення терміну навчання з 10 до 4 років за рахунок інтенсифікації навчального процесу. Його заслугою була також ініціатива щодо створення підготовчих закладів для вчителів, соціально-педагогічних факультетів при університетах, де майбутні викладачі могли б отримати відповідну до їх професії освіту. Однак проблема підготовки вчительських кадрів ще довго залишалася слабким місцем шкільної реформи в Європі.

Свій варіант організації освіти репрезентували релігійні братства Північної Європи (Англія, Німеччина, Нідерланди). Особливо активними були «брати спільного життя», учасники руху «нового благочестя». Заснований біля 1376 року Г. Гроте рух охопив більшість міст Нідерландів і Німеччини та взяв під свій контроль широку мережу початкових шкіл. Новим у шкільній системі було збагачення програм за рахунок *studia humanitatis* (комплексу гуманітарних дисциплін, оновленого в гуманістичному дусі) і реорганізація навчального процесу: запровадження поділу на класи та їх спеціалізація, чітка система управління і контролю за освітньою діяльністю. Найбільшим авторитетом користувалася школа міста Девентер, яка наприкінці XV століття нараховувала 2200 учнів (серед її випускників – Еразм Роттердамський). Її розквіт пов'язаний з діяльністю гуманіста О. Гегія, який очолював заклад у 1465-1498 роках.

Діяльність «братських шкіл» активізувалася за часів Реформації, у XVI-XVII століттях. Добре знайома у Європі стала школа громади «чеських братів», у якій діти отримували не лише загальноосвітню, а й трудову і професійну підготовку, училися жити й працювати в колективі. Досвід громади став цінним джерелом педагогічної системи Я.А. Коменського (він сам вийшов з її «лона»). Існували також світські заклади в антиринітаріїв, соцініан, янсеністів, інших релігійних об'єднань.

Варто зазначити, що й українські «братські школи» XVI-XVII століття також не були унікальним освітянським явищем, бо вони певною мірою вписувалися у європейський контекст як результат поєднання православно-християнської, гуманістичної та реформаційної педагогічних культур. Має рацію Б. Кравців, який зазначав, що «...постали вони, поширили й розгорнули свою діяльність під безсумнівним впливом таких же міських братств і цехів Західної Європи, які почали поновлюватися й активізуватися саме з поширенням ідей і віянь Ренесансу й гуманізму» [3, с. 310]. У XV-XVI столітті на Волині й Галичині були досить розвиненими міста, провідники західних культурних традицій. Вони мали магдебурзьке право, а їх міщани прагнули об'єднати свої зусилля на освітянському терені, як у Європі. Першою з братських шкіл виникла Львівська (1586 рік), згодом – Луцька, Вінницька, Київська, Кам'янець-Подільська та інші. Уявлення про зміст програм та їх організаційні засади дає «Порядок школьний» – статут школи Львівського братства. Як і в Європі, тут вивчалися «сім вільних мистецтв», знання здобувалися «...от философв, от поетов, от историков и прочая». Від учителів вимагали гуманного ставлення до дитини: «учити дидаскал и любити маеть дѣти вси заровно, як синов богатих, так и сирот убогих...» [6, с. 42]. Увага зверталася на моральне обличчя «дидаскала», він – благочестивий, розумний, витриманий, не п'яниця, не розпусник. Якість навчання контролювалася спеціальними «провізорами». Братчики турбувалися про підготовку вчительських кадрів, налагоджували зв'язки сім'ї і школи. За рівнем організації навчального процесу «братські школи» України відповідали найвищим європейським «стандартам», а інколи й перевищували їх.

На повну силу шкільна реформа розгорнулася в Європі вже за часів Реформації. Недаремно Ж. Компейре назвав XVI століття «великою педагогічною епохою» [11, с. 117]. На цьому етапі першість тримала Німеччина. Ідеологи Реформації М. Лютер і Ф. Меланхтон досить добре розуміли значення освіти й запровадили широкомасштабну реформу школи, пов'язавши її з радикальними змінами в суспільстві та церкві. Саме за рахунок освіти вони планували посилити свій ідейний вплив на молоде покоління.

Лютер наполегливо закликав бюргерів не «економити

гульденів» на організацію нових навчальних закладів. У посланні до бургомістрів і радників німецьких міст (1524 рік) він виклав розгорнуту програму перебудови шкільної справи. Оволодіння знаннями, зазначав реформатор, є «богоугодною справою», нехтування ними – великим гріхом. Від належного виховання залежить «добробут, честь і життя всього міста, його процвітання». Найкраща форма багатства, за Лютером, – «велика кількість учених, розумних, поважних і вихованих городян» [4, с. 162].

Практичний, тверезий підхід до проблем освіти поєднувався у реформаторів з активним втручанням у цю сферу. Ідея «добре впорядкованої школи» втілювалася ними в життя енергійно й наполегливо. Створювалася достатньо широка мережа міських і сільських шкіл, у яких увага зосереджувалася на масовій початковій освіті. З Реформацією пов'язано виникнення гімназій у Страсбурзі, Аугсбурзі, Нюрнберзі та інших містах. Зразком організації слугувала Страсбурзька гімназія І. Штурма. Тенденція наблизити середню освіту до вищої й дати дітям обсяг знань, необхідний для вступу до університету, проявилася в діяльності В. Тротцендорфа, ректора школи в Гольдберзі. Звертає на себе увагу організація управління школою: виборність посад, схожість із Римською республікою. У гімназіях і подібних їм закладах здебільшого навчалися діти заможних батьків, міської еліти. Решта бюргерства віддавала перевагу традиційним школам, латинським або німецьким [2, с. 34].

У свою чергу, ортодоксальна церква намагалася шукати власні методи утримання позицій в галузі освіти. Особливо активно діяли єзуїти, які досягли значного успіху, наповнивши Європу мережею своїх установ і шкіл. Єзуїтські коледжі вважалися сучасниками кращими за організацією навчально-виховної роботи. У них пройшли підготовку багато відомих учених і діячів культури: Корнель, Декарт, Мольєр, Галілей, Бекон, Дідро, Вольтер.

Загалом позитивним підсумком досліджуваного періоду стало розширення навчальних програм, створення масової початкової системи освіти, поступовий, хоча і повільний у деяких країнах розвиток середньої й вищої освіти. Утверджувався погляд на освіту як на справу громадської та державної

відповідальності, створювалися передумови для розвитку національних освітніх систем. Типи шкіл, що склалися на середину XVI століття, проіснували в Європі без особливих змін більше двохсот років. Це, головним чином, німецькі гімназії, французькі коледжі, граматичні школи Англії. Вони здебільшого готували чиновників державно-бюрократичного апарату, орієнтувалися на класичну освіту.

Підсумовуючи сказане, відзначимо деякі закономірні риси розбудови шкільної справи в XIV – на початку XVII століття: зростання соціальної ваги освіти та усвідомлення її державного значення; активна участь громадськості, релігійних общин і церкви в процесі реформування; гнучке поєднання традицій і новаторства; використання здобутків гуманістичної думки; посилення державного втручання в освітню сферу й курс на створення національних систем освіти. Загалом це був рух від «педагогічного ідеалізму» до «педагогічного реалізму», пристосування коли до потреб і запитів епохи. Набутий тоді досвід був використаний педагогами наступних поколінь. Він є цікавим і для сучасної практики модернізації освітньо-виховної системи в Україні.

Список використаних джерел та літератури

1. Верджерио П. П. О благородных нравах и свободных науках. *Образ человека в зеркале гуманизма : мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV-XVII вв.)*. М. : Изд-во УРАО, 1999. С. 94-122.
2. Кариков С. А. Влияние гуманизма и Реформации на развитие школ Германии. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії* : збірник наук. праць. Вип. 6. Харків : НМЦ «СД», 2003. С. 31-36.
3. Кравців Б. Ренесанс і гуманізм на Україні. *Європейське Відродження та українська література XIV-XVIII ст.* К. : Наук. думка, 1993. С. 300-318.
4. Лютер М. К советникам всех городов земли немецкой. О том, что им надлежит учредить и поддерживать христианские школы. *Мартин Лютер. Время молчания прошло : Избранные произведения. 1520-1526 гг. X.* : Око, 1992. С. 155-180.
5. Монтень М. Опыты. Книга первая. М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1958. 526 с.

-
6. Порядок школьний (1586 р.). Статут школи Львівського братства. *Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – поч. XVII ст.). Тексти і дослідження*. К. : Наук. думка, 1988. С. 37-42.
 7. Ревякина Н. В. Гуманистическое воспитание в Италии XIV-XV веков. Иваново : Изд-во Иванов. ун-та, 1993. 256 с.
 8. Софронова Л. В. Грамматическая школа св. Павла: гуманистические принципы организации образования. *Школа и педагогическая мысль Средних веков, Возрождения и начала Нового времени (исследования и материалы)* : сб. науч. труд. М. : Изд-во АПН СССР, 1991. С. 245-268.
 9. Эразм Роттердамский. О воспитании детей. *Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV-XVII вв.)*. М. : Изд-во УРАО, 1999. С. 246-296.
 10. Эшем Р. Школьный учитель. *Традиции образования в Европе XI-XVII веков* : сб. ст. и матер. Иваново : Изд-во Иванов. ун-та, 1995. С. 197-204.
 11. Compayre G. Histoire critique des doctrines de l'education en France. T. 1-r. Paris, 1885. 286 p.

* * *

Тронько Тетяна Володимирівна,
кандидатка історичних наук, завідувачка кафедри,
доцентка кафедри всесвітньої історії та методики
викладання історії ПНПУ імені В. Г. Короленка

**ПРИВАТНА ТА ГРОМАДСЬКА БЛАГОДІЙНІСТЬ
В ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ
СЕРЕДНЬОЇ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ
МІНІСТЕРСТВА НАРОДНОЇ ОСВІТИ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТОЛІТТЯ)**

Сучасна освіта закладає основи майбутнього кожної країни. Турбота про її стан має бути в центрі уваги кожного громадянина, держави, суспільства в цілому. Тому, до сприяння розвитку навчальних закладів долучаються усі, хто переймається якістю